

In de reeks 'Verklaringen van de bisschoppen van België' – nr. 19

“Mensen begeleiden als de tijd van sterven nadert”

Alle mensen botsen in hun leven op het mysterie van lijden en dood. Wij weten dat we zullen sterven en toch leeft in ons een diep verlangen naar blijvend geluk en een leven zonder einde. Wij kunnen dan ook nauwelijks aanvaarden dat ons leven ten einde loopt, zeker als we beseffen dat het gepaard gaat met angst, pijn en aftakeling. Precies die pijn en aftakeling kunnen zo onmenselijk lijken dat sommigen menen die teloorgang te moeten stoppen, desnoods door het leven zelf af te breken.

Over heel deze problematiek spreekt onze brief. Vooraf een woord over de zorgen van oude mensen. Een mens op hoge leeftijd kan zijn lichamelijke zelfstandigheid verliezen, soms ook zijn verstandelijke vermogens. Oude mensen lijden daar erg onder. Bovendien leven ze wel eens in grote eenzaamheid en ver van wat in de samenleving gebeurt, vooral als ze overgebracht worden naar bejaardentehuizen. Wij dienen de lasten van deze mensen te verlichten. Hoe meer dit gebeurt, hoe meer de vrees voor de oude dag zal afnemen.

Dit terzijde. Het spreekt vanzelf dat we veel aandacht moeten hebben voor het verlangen om menswaardig te kunnen sterven. De kerk heeft zich in alle tijden ingespannen om de genezing en de verzorging van zieken te bevorderen, maar ook om hun sterven zo humaan mogelijk te maken. Zij heeft ziekenhuizen gebouwd. Zij heeft religieuze congregaties en caritatieve instellingen aangemoedigd om voor zieken te zorgen. In ons land verenigt Caritas Catholica de vele initiatieven die zieke mensen professioneel en liefdevol bijstaan. Caritas werkt mee aan de verspreiding van de palliatieve verzorging thuis en in de ziekenhuizen. De grote bekommernis van de kerk blijft ook vandaag nog de zieke mens alle zorgen te verstrekken die hij nodig heeft.

1. Het mysterie van de dood

Een juiste opvatting van stervensbegeleiding veronderstelt een herontdekking van de diepste betekenis van de dood. Onze technische manier van denken leert ons de dingen te beheersen en de problemen op te lossen. Ten aanzien van de dood moeten we die mentaliteit verlaten. De dood is immers een mysterie dat we met stilte en nederigheid dienen te benaderen. De dood is geen probleem dat om een technische oplossing vraagt: ze plaatst ons eerder in een sfeer van het sacrale en van Gods mysterieuze aanwezigheid. Ze is de ultieme levenservaring die ons dwingt alles los te laten en onze drang om de dingen te beheersen op te geven. Waarom denken we vandaag aan euthanasie? Wellicht omdat we, zelfs op louter filosofisch vlak, de authentieke menselijke betekenis van de dood verloren. We laten ons verleiden om de dood te beschouwen als een technisch probleem dat wij moeten oplossen.

2. Aangepaste medische zorg

Elke mens heeft het recht en de plicht zich goed te laten verzorgen als hij ziek is. In samenspraak met de zieken, of met degenen die in hun naam moeten beslissen, zal de geneesheer oordelen welke verzorging nodig is. Zolang er hoop op beterschap bestaat

en de risico's niet te groot zijn. is het normaal dat men een beroep doet op de moderne medische technieken. Hier rijst natuurlijk de vraag of men deze middelen altijd en ten alle prijze moet aanwenden. Het lijkt ons duidelijk dat men zich hier dient te laten leiden door het principe dat er een evenwicht moet zijn tussen het verhoopte goede resultaat en de ongemakken die de behandeling oplevert, Anders gezegd, waar geen redelijke hoop is op genezing. mag men geen therapie voortzetten die zowel de zieke en zijn familie als de verzorgers te zwaar belasten. Hier zal men ook de kosten voor de sociale zekerheid afwegen. Wij dienen een belangrijk onderscheid te maken tussen de therapeutische hardnekkigheid en de gewettigde vasthoudendheid van de geneesheren in hun strijd tegen ziekte en dood.

3. Verzachten van de pijn

Wij weten dat het stervensproces vaak gepaard gaat met hardnekkige en hevige lichamelijke pijn. Als die pijn aanhoudt, brengt ze ook psychisch lijden met zich mee. Beide kunnen verholpen worden door de ' passende pijnstillende middelen toe te dienen.

Opnieuw moeten we op een belangrijk onderscheid wijzen. Er is een verschil tussen het toedienen van geneesmiddelen die de pijn van een terminale zieke bestrijden, met het risico dat de patiënt vroeger sterft, en het toedienen van dodelijke dosissen. Het doel is telkens de pijn van de zieke mens wegnemen. In het eerste geval brengt men de dood ongewild naderbij door medicijnen die efficiënt de pijn wegnemen. In het tweede geval doodt men met opzet opdat de zieke geen pijn meer zou hebben. Hoe subtiel het onderscheid in extreme gevallen ook kan zijn, toch gaat het over twee verschillende ethische houdingen. Verder formuleren we de bezwaren die we tegen de tweede houding inbrengen.

Het is overigens zeer bemoedigend dat we de palliatieve verzorging zien toenemen, zowel in ziekenhuizen als in de thuisverzorging. De palliatieve verzorging wil de pijn verlichten en in de mate van het mogelijke de oorzaken van de vele ongemakken wegnemen. Op die manier kan de zieke die bewust blijft, ertoe komen om zijn situatie te aanvaarden. Wij menen trouwens dat patiënten slechts in uitzonderlijk pijnlijke situaties bewusteloos mogen worden gemaakt. Het bewustzijn is te belangrijk om te worden uitgeschakeld als het sterven naderbij komt.

4. Affectieve begeleiding

Niet alleen het lichaam lijdt bij naderende dood. Ook het hart, de geest, de ziel lijden. Niet alleen medici en paramedici hebben de opdracht het lijden te verzachten. Vele anderen kunnen hiertoe bijdragen. De zieken hebben nood aan mensen die hen op een discrete wijze nabij zijn, die hen affectief bijstaan, die hen laten voelen dat ze van hen houden. Aan dergelijke mensen zullen de zieken zich graag toevertrouwen, en met hen spreken over hun gevoelens en wensen, over de angsten die ze moeten uitstaan, over de vragen waarmee ze zitten.

5. Meedelen van de nakende dood

Het is een moeilijke taak voor de artsen en de familie om de zieke op de hoogte te brengen van de ernst van zijn of haar ziekte toestand. Enerzijds weten zij dat de zieke niet in het ongewisse mag blijven: de mens heeft recht op juiste informatie om zijn toestand te

kunnen inschatten. Zo kan hij zich voorbereiden op het nakende einde. Anderzijds beseffen zij dat eerbied en terughoudendheid geboden is in het overbrengen van deze informatie. De medische diagnose kan immers evolueren. Hoop op genezing blijft soms gerechtvaardigd. Bovendien is men terecht bevreesd voor een fysieke en psychische ineenstorting van de zieke mens die door zijn toestand al zeer verzwakt is. Met veel eerbied en inlevingsvermogen zal hier een weg gezocht worden om aan beide bekommernissen recht te doen. Dit kan geen eenvoudige opgave zijn.

6. Een zwaar zieke mens doden?

De verzorging van zwaar zieke en terminale patiënten stelt de hulpverleners en de familie voor ernstige problemen: ondraaglijke pijn die moet verlicht worden, behandelingen die niet het gewenste resultaat opleveren, de wens van patiënten om te sterven. In onze tijd gaan heel wat stemmen op om in sommige gevallen actief op te treden met de bedoeling het leven van de zieke te beëindigen. Men noemt zo'n ingrijpen **euthanasie**.

Sommige voorstanders van euthanasie spreken vooral vanuit meevoelen en medelijden met ongeneeslijk zieke mensen die in hun ogen nutteloze pijn lijden. Dit argument vindt een grote weerklank in de publieke opinie. Zij vinden dat men tegemoet moet komen aan de uitdrukkelijke wens van een zieke mens die erg veel lijdt om een einde te maken aan zijn lijden en zijn leven. Zij menen zelfs dat anderen daartoe kunnen beslissen indien de betrokkene niet meer in staat is om dat te doen.

Anderen funderen hun vraag om euthanasie op de vrijheid van de menselijke persoon. De mens is autonoom en moet derhalve over zichzelf kunnen beschikken. Dat is zijn recht. De maatschappij moet een persoonlijk recht op sterven eerbiedigen en wettigen. Zij stellen voor dat men een document kan opstellen, een levenstestament. Daarin kan een persoon zijn of haar wil kenbaar maken om gedood te worden ingeval van een onomkeerbare aftakeling.

Op die manier gaat een hele waaier van argumenten open: van het doen sterven uit medelijden tot het opeisen van het individueel recht om te sterven. In onze argumentatie zullen we eerst spreken over euthanasie gevraagd door derden. Verder zullen we uitweiden over euthanasie gevraagd door de patiënt zelf.

7. Het leven blijven eerbiedigen

Het uitvoeren van euthanasie betekent altijd het bewust doden van een mens. Daarom moet deze daad geconfronteerd worden met de oeroude norm 'gij zult niet doden'. Het lijkt ons nodig en nuttig deze norm toe te lichten. Ze is de uitdrukking van de weloverwogen overtuiging van het menselijk geweten. Heeft de mens niet de opdracht eerbied op te brengen voor het leven van elke andere mens? Daar gaat euthanasie tegen in. Mensen zijn immers geroepen om met elkaar te leven en elkaar bij te staan. Daarom is het niet goed dat men aan mensen het recht zou verlenen te beslissen over leven of dood van onschuldige medemensen. Is het niet merkwaardig dat men dit recht opeist in een tijd die zo gevoelig is voor het recht op leven van iedereen? Steeds meer wijzen we elkaar op onze opdracht om hulp te bieden aan mensen in levensgevaar. Euthanasie is in onze ogen geen vooruitgang, maar een achteruitgang van de beschaving.

Mensen bereiken een hoger ethisch niveau naarmate ze elkaars recht op leven van bij het ontstaan tot aan de natuurlijke dood absoluut eerbiedigen. We leven in een tijd die veel

belang hecht aan eerbied voor een mensenleven en aan de kwaliteit van de relaties onder mensen. Is euthanasie geen capitulatie op beide punten? Op een cruciaal moment in het leven van een zieke mens wordt de band definitief doorgeknipt. Is het niet veeleer onze opdracht om de mens in grote nood nabij te blijven?

Het doktersvoorschrift dat tot euthanasie leidt en de daad waardoor ze wordt uitgevoerd lijken zo gewoon en banaal. Daardoor zien sommige mensen nauwelijks dat de norm 'niet doden' hier overtreden wordt. Wie het ethisch bewustzijn in dit verband in ere wil houden, moet zich deze situatie goed realiseren.

Bovendien willen we beklemtonen dat het toelaten van euthanasie een ingrijpende en negatieve wijziging zou betekenen in de roeping van de arts en van de geneeskunde. Artsen hebben de opdracht mensen te verzorgen en te genezen, hun leven te bevorderen en niet hun leven te beëindigen. Op die manier zou de vertrouwensrelatie tussen de patiënt aan de éne kant en de familie en de verzorgers aan de andere kant erg in het gedrang komen.

We betwisten dus het recht om het leven van dodelijk zieke mensen te beëindigen. Overigens zijn we niet zonder reden bevreesd voor een uitbreiding naar andere groepen van mensen.

De geschiedenis leert ons dat wij op onze hoede moeten zijn.

Moeten mensen die fysiek en geestelijk zwaar lijden dan niet van hun pijn afgeholpen worden? Vanzelfsprekend. Meestal zullen pijnstillende middelen en een fijne affectieve omgang ook goede resultaten opleveren. Maar soms kan de pijn wel zo erg zijn en het leven zo ondraaglijk dat de familie ervan overtuigd raakt dat enkel de dood nog een oplossing kan bieden. Dit is niet verwonderlijk, want medelijden is een diep en authentiek gevoel dat ons openstelt voor het lijden van anderen. Maar laten we toch opletten. Is dit gevoel niet vooral een uitdrukking van medelijden met zichzelf? Wij zijn ervan overtuigd dat authentiek medelijden de zieke aanvaardt zoals hij is, ook als hij helemaal aftakelt. Ook dan blijft de zieke zijn waarde als mens behouden. Daarom blijven we van hem houden en blijven we hem bijstaan tot in de laatste bange uren.

8. Wat wenst de zieke eigenlijk?

Tot zover onze argumenten tegen euthanasie gevraagd door de familie. Maar wat als de zieke er zelf om vraagt? Heeft hij niet het recht om over zichzelf te beschikken? Een zieke mens kan ervaren dat zijn lijden te groot is, of te zwaar zal worden. Mag hij dan niet vragen om er een eind aan te maken?

Ook rond een persoonlijke euthanasievraag willen we enkele bedenkingen formuleren. Vooraf willen we de draagwijdte van deze vraag onderzoeken.

Artsen, paramedici en psychologen waarschuwen ons ervoor om zieken zomaar op hun woord te nemen. De meeste zieken maken in de evolutie van hun ziekte een periode van depressie door. Dan komt het wel eens voor dat ze vragen om te sterven. Vaak moet deze vraag geïnterpreteerd worden als een protest tegen de pijn, de angst, de eenzaamheid; misschien is ze zelfs een protest tegen de leefomstandigheden in het ziekenhuis, soms tegen het gevoel van verwerping door familie en vrienden. De vraag om te mogen sterven vertolkt dikwijls alleen de schrik dat de artsen hem of haar te allen prijze in leven willen houden.

Laten we ook niet vergeten dat de euthanasievraag door de omgeving overdreven kan worden. De psychologie leert ons dat een mens zijn eigen wens kan projecteren op een ander om een situatie te beëindigen die voor de patiënt en voor de omgeving bijzonder lastig is. Meer dan eens herhaalt de patiënt zijn wens niet meer als de nodige medische, sociale en geestelijke bijstand verstrekt wordt.

En dan de levenstestamenten. Een persoon formuleert zijn wens om te sterven ingeval hij in een ultieme situatie verkeert. Biedt zo'n document voldoende garantie dat die wens nog zal gelden op het kritieke ogenblik? Wie kan voorspellen of de wil om in leven te blijven niet groter zal zijn in de terminale fase?

We hebben hier nog niet gesproken over de precare situatie van de medici. Stel dat euthanasie bij wet geregeld wordt, zijn derden dan verplicht om hieraan mee te werken? Kan een arts verplicht worden om euthanasie uit te voeren? Dit lijkt ons alleszins uitgesloten te moeten worden. Het zou bovendien een ernstige afwijking betekenen van onze ethische en juridische traditie. Wie in levensgevaar zijn, moeten we bijstaan, niet nader bij de dood brengen.

9. Het zelfbeschikkingsrecht heeft grenzen

Misschien verlangt iemand ondanks de genoemde bedenkingen werkelijk om te mogen sterven. Moeten wij dan zijn wil respecteren? Wij menen van niet. Wij wijzen euthanasie af op grond van de volgende redenering.

Beschikt een mens werkelijk volledig over zichzelf? Het vermeende zelfbeschikkingsrecht vertrekt van een abstract idee over de mens als een geïsoleerd wezen dat in die hoedanigheid beslissingen kan nemen. Nochtans is een mens steeds verbonden met medemensen: de zieke is altijd een vader of een moeder, een zoon of dochter, een neef, een vriendin, een buur. Hij is altijd iemand-voor-een-ander. Precies deze onmiskenbare verbondenheid maakt van hem of haar een onvervreembare waarde voor anderen. De autonomie van de mens is dus niet grenzeloos: zij wordt begrensd door de wederzijdse verbondenheid.

De mens ontvangt zijn leven als een geschenk. Hij wordt uitgenodigd om het als een teer goed te eerbiedigen en te ontplooien, van zijn prille ontstaan in de moederschoot tot aan het einde ervan. Dit is de grondslag van zijn menselijke waardigheid. Ons geweten en het gemeenschappelijk geweten van de mensheid heeft ook te maken met de zorg voor zwaar zieke mensen. We dienen hen eerbiedig te begeleiden tot het einde toe. Euthanasie op aanvraag hoeft niet toegelaten en niet gewettigd te worden.

Het is trouwens opvallend hoe de samenleving zich inspant om zelfdoding te voorkomen en om bij mislukte pogingen de betrokkene in leven te houden, terwijl men tegelijkertijd euthanasie wil verdedigen. In het eerste geval kan men nochtans met meer zekerheid stellen dat de betrokkene wenste te sterven.

10. Sterven als hoogtepunt in het leven

De tijd van het sterven kan in een leven een hoogtepunt en een diepe vervulling zijn. Het is waar dat vele mensen zeggen dat ze liefst plots en onverwacht zouden sterven. Ze wensen dit belangrijk moment niet bewust te beleven. Wellicht schrikken ze terug voor de grote ongemakken. We willen nochtans de aandacht vestigen op de volheid die kan

uitgaan van het bewust en rustig afscheid nemen van mensen en dingen. Telkens we dit meemaken, zeggen we dat iemand schoon gestorven is. Het is het ogenblik waarop iemand zijn leven heel persoonlijk afrondt en als het ware de kroon op het werk zet.

Vele mensen zeggen ons ook hoe ze ooit ontroerd en onder de indruk waren van hetgeen zich afspeelde bij het serene heengaan van naastbestaanden en vrienden. Ze denken er aan terug als aan hoogtepunten in hun relatie met de overledene. Het kunnen inderdaad dikwijls verhevigde momenten zijn van uitwisseling, vriendschap en wederzijdse overgave. We mogen dit alles niet onmogelijk maken.

11. Oproep tot hen die hier macht over hebben

Wat we hebben gezegd is vanzelfsprekend gericht naar al onze medemensen. We willen toch speciaal de aandacht vragen van hen die ons land besturen en van de instellingen die de zorg hebben voor de lijdende mens. Het is mogelijk om steeds betere voorwaarden te scheppen waarin zieke mensen en hun familie gemakkelijker kunnen kiezen voor leven tot het einde toe. Wij zijn hen dankbaar voor de inspanningen die zij doen.

12. De dood haar karakter van absoluut einde ontnemen

Speciaal voor de christenen voegen we hier enkele bedenkingen aan toe. God heeft ons niet voor de dood maar voor het leven geschapen. De dood loopt niet fataal uit in het niets. De dood kan dus geen vernietiging zijn. Zij is een doortocht naar het leven dat in Gods eeuwigheid zijn vervulling vindt. Wij geloven in de opstanding uit de dood. We zijn er zeker van dat al het goede dat we hier op aarde hebben beleefd, zal worden opgenomen in het eeuwige leven. Het goede zal boven onze aardse geschiedenis opgetild worden. Het zal niet verdwijnen noch vernietigd worden. Christenen hebben dan ook een belangrijke taak in de stervensbegeleiding. Ze willen de zieke helpen om zich met Gods genade aan die hoopvolle toekomst over te geven, ondanks de strijd van het ogenblik.

13. Religieuze begeleiding

Wij willen de smart en de pijn van mensen verzachten en wegnemen. Toch weten we dat we het lijden nooit helemaal kunnen uitschakelen en tegenover het lijden van zwaar zieke mensen staan we zo machteloos. Het lijden gaat dikwijls gepaard met gevoelens van opstandigheid en wanhoop. Een zieke mens trekt zich terug in zijn eigen wereld. Wij moeten aanvaarden dat hij vrij zijn ontredde uitspreekt, ook al komt hij in opstand tegen zijn omgeving en tegen God. Laten we daaruit niet afleiden dat hij daarom weigert zijn naasten te beminnen of dat hij wil breken met de Heer.

We kunnen de wanhopige mens helpen zijn opstandigheid te boven te komen. Soms kunnen we verwijzen naar al het mooie dat hij heeft mogen beleven en naar de goedheid die hij anderen heeft betoond. Soms zal de zichtbare liefde van hen die hem omringen hem vertroosten. Soms zal de solidariteit onder de vele anderen die lijden, kracht kunnen geven.

In ieder geval kunnen wij verwijzen naar onze Heer Jezus. Hij aanvaardt zijn lijden en dood. Hij haat zijn moordenaars niet, Hij vergeeft hun misdaad. De vreselijke pijnen op het kruis doen hem uitroepen: "Mijn God, mijn God, waarom hebt Gij mij verlaten?" Zelfs

dan gaan zijn gedachten naar zijn Vader en naar de mensen. Hij bekommert zich om zijn moeder, om zijn leerlingen, om degenen die met Hem gekruisigd worden, om zijn aanklagers en zijn beulen. Hij sterft gekeerd naar God die Hem schijnbaar verlaten heeft: "Vader, in uw handen beveel Ik mijn geest". Deze houding van zelfvergetenheid en van openheid geeft zijn onmenselijke dood een menselijke waarde. Temidden van zijn onbeschrijflijk groot lijden blijft Hij een mens die openstaat voor God en voor zijn medemensen.

Vele priesters en andere gelovigen verrichten dit pastorale werk in ziekenhuizen, rust- en verzorgingstehuizen en bij zieken thuis. Wij wensen hier onze bijzondere waardering uit te spreken voor wat zij doen. Wij onderstrepen graag het grote belang van hun zending bij zieken en stervenden. Zij zijn de lijdende en stervende mensen heel nabij. Zij bereiden hen voor op de laatste stap in dit leven. Zij verwijzen hen naar de eeuwige vrede. Zij bidden met en voor hen. Zij ondersteunen hun geloof. Vele mensen maken tijdens de laatste weken van hun leven een grote innerlijke ontwikkeling door. Het is een ware genade wanneer ze in het sacrament van de vergeving zich gaan verzoenen met God, met zichzelf, met hun omgeving en eigenlijk met de hele mensheid. Vergeving is een bron van vrede. Een sterk moment is ook wanneer ze, in het zicht van de eeuwigheid kunnen communiceren. De eucharistie is een hoopvolle gebeurtenis op de weg naar de overzijde. Het ziekensacrament is in zijn volle betekenis hersteld en spreekt van Gods barmhartige aanwezigheid. Ook de gebeden met en voor stervenden kunnen de zieken sterken.

14. Tot slot

in deze brief hebben we getracht de aandacht te vestigen op de betekenis van de eindfase van ons leven op aarde. We roepen onze medemensen op om alle zwaar zieken broederlijk bij te staan en om zich in te zetten voor een waardig levenseinde. We sporen ook iedereen aan tot bezinning over de wijze waarop wij zelf de dood in ons leven een plaats zullen trachten te geven.

De Bisschoppen van België, februari 1994.